

zich bewust te zijn van datgene wat gezien wordt als een 'zien-als' wordt verder uitgewerkt door Polanyi. Bij deze laatste staat de notie van 'taciete kennis' centraal: stilzwijgende kennis die ons toelaat te functioneren, kennis die wordt geassimileerd en dan een onbewust, vanzelfsprekend referentiekader wordt op grond waarvan verder kennis kan worden verworven. Religie is een voorbeeld van 'taciete kennis'. Als geheel van tekens, ritens en symbolen is zij in die mate geassimileerd dat zij samenvalt met de mens.

Deze voorbeelden uit de Angelsaksische wijsbegeerte wijzen op een hernieuwde aandacht voor het symbolische spreken en voor elementen in onze (talige) realiteitsbeleving die onobjectiveerbaar zijn. Ze kunnen namelijk noch tot een exhaustieve kennisinhoud worden, noch tot een louter zijn-voor-ons en passen dus niet binnen het objectiverings- en subjectiveringsproces sinds de moderniteit. Ze sluiten daarentegen aan bij de structuur van de religieuze ervaring. Zoals in de middeleeuwse cultuur verschijnt deze als iets dat de gehele realiteitsbeleving doordringt in al haar aspecten van het alledaagse, praktische leven tot het theoretische kennen en het esthetische aanvoelen.

Dominique BAUER (Leuven)

* * *

PSYCHOANALYSE

Marc De Kesel, *Eros & Ethiek. Een lectuur van Jacques Lacans Séminaire VII*. Leuven, Acco, 2002; 314 blz., ISBN 90 334 4903 X

Onder de redactie van de Gentse hoogleraar Paul Verhaeghe is de Leuvense uitgeverij Acco een tijdje geleden begonnen aan een nieuwe reeks: 'Psychoanalyse in tijden van wetenschap'. De psychoanalyse eigen heeft de titel een dubbele bodem. De verhouding wetenschap en psychoanalyse is immers niet onbesproken, om het bijzonder eufemistisch uit te drukken. Indien er vandaag vanuit wetenschappelijke hoek aan één discipline wordt getwijfeld, dan wel de psychoanalyse. Deze laatste zou eerder bestaan in een 'natte vinger'-werk, dan werkelijk op wetenschappelijke grondslagen gestoeld zijn. De menselijke psyche onderzoekt men dan ook vandaag eerder vanuit disciplines als neuropsychologie. De recente publicaties die afrekenen met het mythische denken van Freud zijn bijgevolg niet op een hand te tellen en het is zonder meer 'in' om zich laagdunkend uit te laten over Freud.

Om aan deze kritiek een halt toe te roepen is met de eerste publicatie uit de reeks 'Psychoanalyse in tijden van wetenschap' een belangrijke stap voorwaarts gezet. *Eros & Ethiek* is van de hand van de Vlaamse filosoof Marc De Kesel en biedt een bijzonder nauwgezette lectuur van het seminarie dat Jacques Lacan in de jaren 1959-1960 gaf over de ethiek van de psychoanalyse. Deze studie verschaft niet alleen inzicht in dit ene seminarie. Het biedt ook een heldere uiteenzetting aan van het werk van Lacan in het algemeen, gesitueerd binnen het bredere veld van de filosofie en de wetenschap vandaag. Dat men immers het werk van Sigmund Freud en Jacques Lacan kan gebruiken om niet alleen op een gefundeerde wijze iets over de psyche te zeggen, maar ook over het weten

van de psyche zelf, dat is een these die aan *Eros & Ethiek* ten grondslag ligt. Het onbewuste is niet zomaar een categorie die buiten het denken over de mens staat, maar waardoor dat denken zelf getekend is. Daarmee stoten we tegen een van de centrale kwesties van de filosofische twintigste eeuw: het probleem van de eindigheid. Van Heidegger over Merleau-Ponty tot Derrida, alleen hebben zij de eindigheid tot een van hun centrale problemen gemaakt. En die eindigheid heeft alles van doen met weten-schap, met het punt of de plaats van waaruit het menselijke spreken en denken verloopt.

Uit de studie van Marc De Kesel komt de impact tot uiting die ook de psychoanalytische 'wijze van denken' heeft op elk weten. Meer bepaald wordt onderliggend aan deze grondige studie van Lacans zevende seminarie het problematisch statuut van het *subject* van dat weten bevraagd. Waar Descartes nog probleemloos kon vertrekken van een onbetwifelbaar en helder voorstelbaar uitgangspunt (het 'ik' van het weten), heeft een hedendaags weten af te rekenen met een vrij hardnekkig psychoanalytisch inzicht. Wanneer een moderne wetenschap zich voorhoudt met een neutrale blik naar de dingen te kijken, dan kan zij er namelijk niet van onderuit dat zij die neutraliteit *wenst*. Anders gesteld, dat die neutraliteit van de waarnemende blik wordt gedragen door een *verlangen*, een verlangen dat zich in laatste instantie zelf aan die objectieve blik onttrekt. Het verlangen als zodanig kan immers niet als iets objectiefs worden voorgesteld.

Het is uiteraard Freud geweest die in het moderne subject een amalgaam aan onbewuste driften ontwaarde. De mens, zo stelde Freud, is niet in de eerste plaats een substantie, een 'zelf' met een aantal driften. Nee, het is zo dat die driften, die puur formele driftmatigheid, aan elke subjectvorming voorafgaat. Wat 'eerst' is, is een bundel aan anarchistische driften die alleen maar uit zijn op lust. Die lust stuurt alles wat 'zichzelf' poogt te zijn hopeloos in de war. Vandaar ook dat Freud zich genoodzaakt zag tot het smeden van een revolutionair concept, het doodsprincipe. Het driftleven waardoor de mens getekend is, is niet terug te voeren tot een principe van zelfbehoud. Integendeel, het lustprincipe is er op uit om elke prikkelspanning af te weren, daarbij in laatste instantie ook het leven zelf.

Desondanks weet de mens zich als een identiteit staande te houden, zij het binnen een wankele en uiterst kwetsbare 'drifteconomie'. Dat subject, dat ook aan het weten ten grondslag ligt, is dus allermint een onbetwifelbaar referentiepunt. Daarmee wijst de psychoanalyse een belangrijk punt aan, een teer punt waar geen enkele vorm van modern weten omheen kan. Het subject dat aan het weten ten 'grondslag' ligt, biedt niet zozeer een twijfelloos zekere grond voor dat weten. Integendeel, in laatste instantie kan dit subject zichzelf vanuit dit weten niet legitimeren. Het kan, zo komt bij De Kesel naar voren, alleen maar doen *alsof* het dit kan, alsof het het probleemloze grondvlak is waarin het moderne denken zich verzekerd weet. De wetenschap kan dus ook alleen maar doen alsof ze met dit verlangen afgerekend heeft, maar ook dit afrekenen is uiteraard gedreven door een verlangen, namelijk een verlangen naar een 'verlangensvrije' wetenschap. Dit 'alsof' betekent allermint het bankroet van elke vorm van weten. Het houdt eerder de constitutieve uitdaging in om het eindig subject dat aan dat weten ten 'grondslag' ligt, te confronteren met de oneindigheid van zijn verlangen, een verlangen waardoor wij radicaal getekend zijn, ook en misschien vooral in ons weten. Het is in die context dat volgens De Kesel de uiteindelijke inzet van Lacans oeuvre te zoeken valt: een scherpe analyse van 'de constitutieve eindigheid' van het subject.

Dat punt dat aan het denken en handelen ten grondslag ligt, dat 'subjectum', is dan ook het centrale uitgangspunt van waaruit de auteur zijn Lacan-lectuur aanvangt. Meer bepaald gaat hij geduldig in op de vraag naar het 'subject' binnen de moderniteit en de eindigheid waardoor het moderne 'zelf' wordt gekenmerkt. Van daaruit probeert hij tot de kern te komen van Lacans denken en zijn seminarie over ethiek. Over het 'oeuvre' van die laatste bestaan er veel misverstanden, als men al van een oeuvre kan spreken: veel van Lacans teksten zijn nog niet gepubliceerd. Bovendien is het een voortdurend zoeken en tasten naar een houvast in de spelonken van dit vaak grillige denken. Dat geldt zeker voor de tekst die De Kesel bespreekt, namelijk een seminarie. Met andere woorden, het gaat om collegenotities die Lacan zelf nooit heeft gepubliceerd. Toch is dit niet de voornaamste reden waardoor het werk van de Franse psychoanalyticus ontoegankelijk is gebleven. Onduidelijkheid of duisterheid is namelijk geen lacaniaans privilege. Men kan zich bijvoorbeeld inbeelden hoe wij het oeuvre van bijvoorbeeld Immanuel Kant of Georges Bataille zouden lezen, wanneer dit niet tekstkritisch zou zijn uitgegeven. Bovenal is het oeuvre van Jacques Lacan 'slecht' uitgegeven, om niet te zeggen schaamteloos tekstonkritisch en onachtzaam geredigeerd. Komt daarbij dat een aantal van zijn seminaries gewoon niet zijn uitgegeven; De term 'oeuvre' is dus eigenlijk al te veel gezegd: een groot deel van het werk van Lacan is immers nog onontgonnen terrein. Concepten als 'het verlangen' (*désir*), 'het genot' (*jouissance*) of de fallus zijn wel 'common sense', maar blijken bij nader inzien van een grote complexiteit te getuigen en zijn vaak het resultaat van jarenlang denkwerk van Lacan zelf. Wie zijn 'oeuvre' wat kent weet dat de Franse psychoanalyticus in zijn 'séminaires' zeer geduldig en gedegen aan bepaalde concepten sleutelt, ze bijschaaft en ze voortdurend verder ontwikkelt.

Het lijkt alsof Marc De Kesel het op zich heeft genomen om zich in te werken in het 'oeuvre' van Jacques Lacan. Het lijkt alsof hij zich in dat 'gemurmel' heeft vastgebeten om het niet snel meer los te laten. Althans laat hij ons in zijn boek *Eros & Ethiek* zien dat het denken van Lacan moet worden in rekening gebracht, willen wij de eindigheid van ons (modern) gebrek-aan-zijn, het tekort waardoor we als mens worden geconstitueerd, grondig doordenken. Willen wij met andere woorden het subject dat aan die eindigheid ten 'grondslag' ligt, voldoende in al zijn aspecten analyseren. Bovenal laat De Kesel zien dat wie genoeg geduld opbrengt om Lacan te lezen, tot een cultuurkritiek komt die slechts in weinigen haar gelijke kent. Daarom ook dat het de moeite loont het werk van Lacan bloot te leggen, zodat het copernicaans karakter van de omwenteling van zijn denken eindelijk ten volle het daglicht zou mogen zien. Het valt dan ook te betreuren dat Alain Miller in Frankrijk de uitgave van dit 'oeuvre' niet op een meer tekstkritische leest heeft geschoeid. Het argument van onleesbaarheid kan nu immers aan Lacan zelf worden toegeschreven. En onleesbaarheid is altijd een handig alibi om iets gewoon niet te lezen, een alibi echter dat met de publicatie van *Eros & Ethiek* alvast voor één seminarie niet langer opgaat.

Ignaas DEVISCH (Gent)

* * *